

Interjú Bálint-Pataki Józseffel, a Határon Túli Magyarok Hivatala elnökével

– *Kérjük, hogy adjon képet olvasóinknak arról, hogy a rendszerváltozás óta eltelt másfél évtizedben milyen fő tendenciák, folyamatok jellemezték a határon túli magyarság kulturális, könyvtári életét!*

– A XX. század eseményei (két világháború, a háborúkat követő határváltozások, az 1920-as, az 1947-es békeszerződések, rendszerváltások) nem kedveztek annak, hogy a meglévő könyvtárak modern nemzeti könyvtárhálózattá szerveződjenek. A határváltozások következtében a magyar könyvtárak jelentős része a szomszédos államok fennhatósága alá került. Gyűjteményeiket, főleg a II. világháború után – az egyháziak egy részének kivételével – államosították, és szakmai felügyeletüket, irányításukat is a szomszédos államok kulturális kormányzatai alá rendelték. Bár a II. világháború után a szomszédos államokban is nagy számban hoztak létre állami közkönyvtárakat, ez azonban azt eredményezte, hogy a korábbi önálló magyar könyvtárak gyakorlatilag megszűntek. Gyűjteményeik beolvadtak a többségi könyvállományba, nemegyszer zúdába kerültek vagy eltűntek a rak-tárak mélyén.

A XX. század utolsó évtizede a határon túli könyvtárak számára is fordulatot hozott, ugyanakkor feltárta a szomorú valóságot is. A szomszédos országok könyvtárainak magyar könyv- és dokumentumállománya amellet, hogy hiányos, nagy része elavult, illetve elhasználdott. A könyvtárak jelentős részében nincs, tökéletlen vagy diszkriminatív a magyar állomány gyarapítása, a hiányzó dokumentumok pótlása. A térség rossz gazdasági helyzetéből adódóan ezek a tünetek az utóbbi években még politikai indíttatás nélkül is erősödtek, illetve erősödnek. A gyűjtemények jogi és finansziális helyzete egyaránt bizonytalan. Némi stabilitásról csak azon magyar állománnyal rendelkező könyvtárak esetében beszélhetünk, amelyek állami-önkormányzati fenntartásúak. A magyar könyvállomány azonban ezek közül is csak ott van biztonságban, ahol a lakosság nagy többsége magyar, illetve magyar többségű az önkormányzat is. A szomszédos országokban nem volt magyar nyelvű könyvtárosképzés, továbbképzés, ennél fogva nincs elegendő szakképzett magyar könyvtáros. Hiányzott a magyar nyelvű könyvtári szaksajtó, gondot jelentett a térségi szakmai kapcsolatok hiánya, a magyar könyvtárosok szervezetlensége.

A '90-es évek első felében (olykor még ma is) spontán módon, többnyire magánkapcsolatok alapján nagy mennyiségben érkeztek könyvadományok Magyarországról a határon túli térségekbe, amelynek hatása (főleg a lélektani) nem lebecsülendő, ugyanakkor az is tény, hogy a kiszállított könyvek jelentős része erősen elhasználdott vagy elavult. A kiadók nemegyszer a fölös (Magyarországon már eladhatatlan) könyveiktől is a jótékony adományozás ürügyén igyekeztek

megszabadulni. Bár kétségtelen, hogy a könyvtárak állománya valamelyest bővült, és létrejöttek könyvtárak olyan településeken, intézményekben is, ahová korábban még a magyar könyv is alig jutott el, ez a támogatási és könyvtárfejlesztési módszer aligha felelhetne meg a korszerűség, és különösen nem a XXI. század követelményeinek.

– *Milyen elűtő tendenciákat, jellegzetességeket lát Ön a könyvtárügyben a Kárpát-medence különböző területein?*

– A könyvtárak állapota, könyvállománya a hasonlóság ellenére régióként eltéréseket mutat. Különösen leromlott állapotban vannak a könyvtári épületek Kárpátalján. A Vajdaság esetében a könyvállomány rendkívüli mértékben elhasználódott, és nagyon hiányos. Az állománygyarapítást, az új magyar nyelvű könyvek beszerzését nagy mértékben akadályozta, hogy a délszláv állam a '90-es években hosszú évekig nem engedélyezte könyvek bevitelét Magyarországról. Még adományok útján sem lehetett enyhíteni a hiányosságokat, mint történt ez más régiók esetében. Modern technikai eszközök (fénymásoló, fax, számítógép stb.) a kilencvenes évek elején úgyszólván nem léteztek a határon túli könyvtárakban. Bár történtek fejlesztések, érezhető az előrelépés, de a könyvtárak jelentős része ma sem rendelkezik ezekkel az eszközökkel. Ezek nélkül pedig modern könyvtári hálózat kialakítása lehetetlen.

– *Intézménye az imént vázolt helyzet szerint működik. Milyen visszacsatolókat kapnak? Hogyan érzékelik, érzékeli Ön, ha „jó úton” járnak? Hogy a hivatal azt (is) teszi, amit a határon kívüli magyarság valóban el is vár, amire valóban szüksége is van? Vannak-e az Ön látószögéből speciális vonásai a határokon túli magyar könyvtárügynek? Vagy az általános tendenciák jellemzők itt is?*

– A fenti alaphelyzetből kiindulva 1996-ban a békéscsabai könyvtáros találkozóon megalakult Kisebbségi Magyar Könyvtárosok Tanácsa beadványban kérte a művelődési szaktárcától a határon túli magyar könyvtárak rendszerszerű támogatását. A határon túli magyar könyvtárügyet egészében átfogó koncepció és támogatási rendszer kimunkálására a művelődési szaktárca szakmai bizottságot hozott létre az Országos Széchenyi Könyvtár, a Debreceni Egyetem Központi Könyvtára, a Zala Megyei Könyvtár, a Békés Megyei Könyvtár, az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, valamint a minisztérium közgyűjteményi és kisebbségi főosztályainak vezetőiből, képviselőiből. A szaktárca Határon Túli Magyarok Főosztálya 1997-ben a költségvetés közművelődési keretéből 5 millió forintot különített el, amely a következő években folyamatosan növekedett, és jelenleg 12 millió forint összegben nevesítve jelenik meg. Ezt kiegészíti a NKÖM Könyvtári Osztályának évi 5 millió forintos keretösszege, illetve a határon túli könyvtárak könyvellátását segítő Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítványnak juttatott évi 15 millió forint, ami azt jelenti, hogy a NKÖM jelenleg a költségvetési forrásokból évente 32 millió forint összeget biztosít rendszeresen a határon túli magyar könyvtárak és könyvtárügy támogatására. Az Illyés Közalapítvány 1990–2002 között 98 pályázatra összesen 26 597 122,- Ft összeget folyósított, illetve a Nemzeti Kulturális Alapprogram Könyvtári Szakkollégiuma és a Magyar Tudományos Akadémia is támogatta a határon túli könyvtárakat. (Az általuk juttatott támogatások adatai nem ismertek.)

A jelenleg ismert adatok alapján 1990–2003 között állami költségvetési forrásokból közvetlenül vagy közvetetten összesen mintegy 220–230 millió forint támogatás szolgálta a határon túli magyar könyvtárhálózat kialakításának, fejlesztésének ügyét.

A szak tárca főosztálya a szakmai bizottsággal, a Kisebbségi Magyar Könyvtárosok Tanácsával egyeztetve 1997-ben meghívásos pályázatot hirdetett a határon túli könyvtárak számára. A magyarországi megyei könyvtárak komplex feladatköréhez hasonlóan könyvtári rendszerközpontok, módszertani báziskönyvtárak kialakítását határozta meg célul. A pályázó könyvtáraknak vállalniuk kellett a könyvtári módszertani, képzési–továbbképzési, hálózati együttműködési, szakmai érdekképviseleti és információs szolgálati feladatok ellátását az adott régióban. Kiemelt feladat volt az informatikai fejlesztések (internetvonal létesítése) és a régió könyvtárügyének összefogott, összehangolt felvállalása.

A pályázaton részt vevő könyvtárak fejlesztéseinek köszönhetően kialakulóban vannak a határon túli magyar könyvtárhálózat korszerűnek mondható régióközponti alapintézményei. Mivel a fejlesztési program folyamatosan támogatást kapott, kiszámítható és tervezhető volt. A támogatott könyvtárakban jelentős fejlesztések történtek, kialakult az informatikai hálózat, saját honlapok, könyvtári hírlevelek, bibliográfiák készültek, a határon túli kiadványok egyre nagyobb mértékben kerülnek be a Magyar Nemzeti Bibliográfiába, megszokottá és mindennaposá vált az internet használata. A közművelődési könyvtárak területén Erdélyben három pillérről rendszer alakult ki a nagyváradi Könyvtári és Információs Központtal (a Bihar Megyei Könyvtárban), a kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítvánnyal, valamint Hargita (Csíkszereda) és Kovászna (Sepsiszentgyörgy) megye központi könyvtáraival. Felvidéken a komáromi Duna-menti Könyvtár, Vajdaságban a zentai Thürzó Lajos Közművelődési Központ Könyvtára vállalta a feladatokat. Kárpátalján az ungvári Megyei Könyvtár Magyar Osztálya keretében működik a program, és talán a Beregszászi Városi Könyvtárban is elkezdődhet a fejlesztés a közeljövőben. Elképzelhető, hogy a Muravidéken ezt a szerepet a Bánffy Központ könyvtára vehetné át. A horvátországi kisebbségi magyar könyvtárügyért jog szerint a példmonostori könyvtár felelős, amelynek azonban az infrastrukturális, a szakmai és a személyi feltételei meglehetősen hiányosak.

A támogatási és fejlesztési programnak köszönhetően a régiókban a tudományos könyvtárak is kaphattak támogatást: Felvidéken a somorjai Bibliotheca Hungarica, a kassai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyv- és dokumentumtára, Erdélyben a marosvásárhelyi Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum Egyesület és Kriza János Néprajzi Társaság könyvtárai. Kárpátalján a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége mellett szintén elkezdte működését a Bibliotheca Hungarica, és várhatóan Zentán is kialakul a tudományos hungarica gyűjtemény. Korszerű és jól felszerelt tudományos könyvtárként is működik Burgenlandban az alsóőri Magyar Média és Információs Központ. Egyre bővülő állományukkal a hallgatók tanulmányait, az oktatók tudományos tevékenységét vannak hivatva segíteni a határon túl szerveződött magyar felsőoktatási intézmények – a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola, az Erdélyi Magyar Tudományegyetem, a Partiumi Keresztény Egyetem, a komáromi Selye János Egyetem, a Királyhelmeczi Városi Egyetem – könyvtárai. (Jelenleg nem ismeretes a határon túli magyar könyvtárak pontos száma és megannyi adata. A NKÖM megbízásából jelenleg

folyamatban van az MTA Kisebbségkutató Intézete által koordinált felmérés, amelynek keretében intézményi katasztert állítanak össze, s ez hamarosan pontos adatokkal szolgál a szomszédos országokban működő magyar vagy jelentős magyar gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakról is.)

Jelenleg alacsony hallgatói létszámmal csak a Babes-Bolyai Tudományegyetemen kapcsolt szakként folyik, a többi szomszédos államban viszont egyáltalán nincs magyar nyelvű könyvtáros szakképzés. A magyarországi egyetemeken, főiskolákon ugyancsak nagyon kevesen folytatnak tanulmányokat könyvtártudományi szakon, s a végzettek jórészt alig térnek vissza szülőföldjükre. Mivel a képzett könyvtárosok hiánya is nehezíti a könyvtárhálózat dinamikusabb fejlődését, az 1997-ben beindított fejlesztési programban kellő hangsúlyt kapott a határon túli magyar könyvtárosok szakmai képzése, továbbképzése. A szakértő támogatási keretből évente egymillió forintot különített el a magyarországi képzéseken való részvételre, továbbképzésekre, szakmai rendezvényekre, amelynek megállapodásban rögzített szakszerű felhasználásával a Magyar Könyvtárosok Egyesületét bízta meg. Általánosan elterjedtek a magyarországi és helyi szakemberek közreműködésével szervezett, szülőföldön rendezett szakmai találkozók, képzések, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy több határon túli régióban (Erdély, Vajdaság, Kárpátalja) is létrejöttek a könyvtárszakmai szervezetek (könyvtáros egyesületek), amelyek testületileg is csatlakoztak a Magyar Könyvtárosok Egyesületéhez. Évente jelentős azoknak a száma, akik Magyarországon vesznek részt az OSZK, a MKE és a megyei könyvtárak által szervezett tanfolyamokon, képzéseken (pl.: számítástechnikai ismeretek, pályázás-módszertani ismeretek, könyvtármenedzselés, drámapedagógia, EU-információk stb. témakörökben), országos rendezvényeken, mint például a könyvtáros vándorgyűlések stb. Az elmúlt közel másfél évtizedben a testvérkönyvtári kapcsolatok sokasága alakult ki. Több hazai megyei és városi könyvtár (például Békés, Zala, Somogy, Szabolcs, Hatvan, Sárospatak stb.) tekinti szívügyének és kiemelt feladatának a határon túli könyvtárak segítségét, támogatását. (Például a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár igazgatója és Hargita megye Önkormányzatának alelnöke 2003 júniusában írta alá azt a megállapodást, amely a két megye könyvtárainak szorosabb együttműködését célozza.) A könyvtárakat segítő Kölcsey Alapítvány olyan rendszert alakított ki, amelyben a határon túli könyvtárak nevében magyarországi testvérkönyvtáraik pályáznak, s ők juttatják el a támogatásokat a határon túlra, amit gyakran saját könyvadományokkal is kiegészítenek. Évente ez 20–50 ezer forintos könyvbeszerzési támogatási keretet jelent könyvtáranként.

A támogatási rendszer talán leggyengébb eleme az állománygyarapítás (a határon túli könyvtárak könyvellátása). A támogatott könyvtárak ugyan évről-évre kapnak néhány százezer forintos vásárlási lehetőséget, ez azonban csak a legszükségesebb kézikönyvek beszerzésére elegendő. Arra, hogy szélesebb körű állománygyarapításra, még inkább a csatlakozott kisebb könyvtárak könyvellátására is sor kerüljön, a források hiányában gondolni sem lehet. Némi segítséget jelentenek a más forrásból származó könyvadományok, de azok sem tudják a hiányokat pótolni. Az Országos Széchenyi Könyvtár korábban jelentős könyvadományokkal segítette a nagyobb határon túli könyvtárakat. A köteles példányok számának jelentős mértékű csökkenése azonban ezt a lehetőséget szinte teljes egészében

megszüntette. Az OSZK ugyancsak forráshiánnyal küzdve a támogatott könyvtárak szaklapokkal, folyóiratokkal való ellátását is csak nehézkesen tudja megoldani. Kb. 100 millió forint nagyságrendű éves keret tenné lehetővé az egész Kárpát-medence határon túli könyvtárainak hozzávetőleges ellátását magyar dokumentumokkal (könyvek, folyóiratok, egyéb ismerethordozók stb.).

Jelenleg folyamatban van annak a könyvtári fejlesztési programnak az indítása, amelyhez a NKÖM ötmillió, az Illyés Közalapítvány 38 millió forintot biztosít. Egyrészt a korábban folyó meghívásos pályázatokat, a báziskönyvtárak fejlesztését finanszírozza, de jelentős összeget fordítanak végre állománygyarapításra is. Megemlíteném, hogy a HTMH a közeljövőben kisebb összegű támogatást kíván biztosítani a határon túli könyvtáraknak magyarországi irodalmi lapok előfizetésére.

A HTMH esetenként kisebb támogatásokkal, illetve könyvadományokkal segítette a határon túli könyvtárakat, többször közreműködött a mások által adományozott könyvek kijuttatásában. (Például Britannica Hungarica Lexikon stb.)

– *Nagyobbrészt a jelenről és a közeljövőről beszélünk. Vannak-e, lehetnek-e távlatosabb elképzelések? Hosszú távú perspektívák? És ha igen, milyenek lehetnek ezek? Hogyan látja, képzeli el a jövőt a határon túli magyarság és kultúrája tekintetében?*

– Vörösmarty Mihály Gondolatok a könyvtárban című versében kérdezi: „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Mielőtt válaszolnánk, másként is megfogalmazhatjuk a kérdést, és jelenkorunk kérdését is érdemes mellé tenni: Ment-e a könyvtárak által, s még inkább, milyen könyvtárak által megy a világ elébb? Azaz: milyen legyen a jövő könyvtára?

Az 1997-es könyvtári törvény már rendszerben szemléli és kezeli a magyarországi könyvtárügyet. A könyvtári telematikai hálózat fejlesztésének koncepciója beleágyazódik a kormányzat Nemzeti Informatikai Stratégiájába, amely országos informatikai hálózat kiépítését határozta meg. Az információs társadalom létrehozása, amelynek célja az információhoz való korlátlan hozzájutás minden állampolgár számára, nem nélkülözheti a könyvtárakat. Mivel a könyvtárak behálózzák szinte az ország egész területét, a nyilvános könyvtári ellátási rendszert a jövőben alapvető információs szolgáltatási rendszernek is kell tekinteni. Létrejött az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer, amely 55 magyarországi kiemelt könyvtárat foglal magában, és lakóhelytől, a könyvtár típusától függetlenül minden állampolgár számára ingyenesen a dokumentumokhoz való korlátlan hozzáférést teremt meg. Elkezdődött a nemzeti digitalizálási program, a kulturális örökség digitalizálása, amely a határon túli intézményekre is kiterjed. Az OSZK-ban működik a Magyar Elektronikus Könyvtár, amelyhez a fejlesztéseknek köszönhetően a korábban jelzett határon túli könyvtárak már most hozzákapcsolódnak, hozzákapcsolódhatnak. Az informatikai fejlődés nem áll meg a határoknál, a szomszédos országok hozzánk hasonlóan érdekeltek az informatikai fejlesztésekben s a világhálóhoz való kapcsolódásban. Ennél fogva, ami nem sikerülhetett a XX. század elején, a XXI. század első egy-két évtizedében valóra válhat, és virtuálisan létrejön a Kárpát-medence egész területén a magyar nemzeti könyvtárhálózat.

– *Köszönjük a beszélgetést!*

Mezey László Miklós–Vajda Kornél